

ծիծեռնակին պէս պիտի երգեմ: Ն'որ այլևս լուս պիտի չմտն: Լուս կենալով Մուսաու կորսնցուցի, Փերէն ա'լ ինծի կարեւորութիւն չի տար(1): Ամբկլայի ժողովուրդն ալ այս կերպով կորսուեցաւ առնեօք:

Սիրեցէ՛ք վաղը, դուք որ սիրած չեք. դուք որ սիրած էք, նորէն սիրեցէ՛ք:

Թարգ. Տ. Մ. ԱՐՇԱԿ

Նիւի Հնեւըն

ԳՐԲԵՐ ԵՒ ՄԱՐԴԵՐ

Հ. ԱՐՍԵՆ ԴԱԶԻԿԵԱՆԻՆՈՐ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒ-
ԹԻՒՆԵՐ. — ԱՐԳԱՐ ԵՈՎԼԱՆԵՍԵԱՆԻ ՄԱՀՐ

Եղբայր մը որ առաջ ստացայ առաջին պրակը ընտր Մատենագիտութեան զոր սկսած է հրատարակել Հ. Արսէն Ղազիկեան Այդ առաջին պրակը բաւական որոշ գաղափար կուտայ տարող աշխատութեան վրայ, եւ այդ գաղափարը վերջին ծայր նպատակուն է. Հ. Ղազիկեան կ'ուզէ մեզի ամբողջական ցուցակը տալ հայերէն լեզուով ապարդիւտ բոլոր գրքերուն, գրքոյնքերուն, պարբերականներուն՝ ապագիտութեան գիւտէն մինչեւ այսօր: Ողբացեալ Հ. Գարեգին Զարպանէլեանն է որ Հայոց մէջ առաջին փորձն Բրտն է առջ ցուցակը կազմելու, եւ հրատարակած է Վէպիական Մատենագիտութիւնը մը, որ ցարգ միւսկ աշխատութիւնը եղած է իր տեսական մէջ. այդ գործը հետեւ էր ամբողջական ու կատարել ըլլալէ, յարգելի Միւնիթարեան իր ցուցակը կազմած էր՝ մեծ մասամբ անուղղակի աղբիւրներու գիտելով, ու սխալներ ինչպէս եւ պակասներ շատ կային իր գործին մէջ: Հ. Ղազիկեան վերահսկելով իր նախորդին աշխատութիւնը, բարեկարգողութիւնն ունեցած է ուղղակի ճանաչու իր ներքը—օգտուելով գրքերու եւ պարբերականներու այն ճոխ հաւաքածոյն զոր այժմ ունի Ս. Ղազարու վանքը եւ որ Հ. Զարպանէլեանի օրով շատ պակասաւոր էր:

Վանքին մէջ պակաս գրքերուն ու պարբերականներուն վրայ ալ որոշ ու ճշգրիտ ծանոթութիւններ ունենալու համար Հ. Ղազիկեան կատարած է բոլոր հարկ եղած գիտումները, լուրջ քննութիւն անցուցած է իրեն զրկուած տեղեկութիւնները, ու եւ ջանք չէ խնայած վերջապէս՝ իր գործը փաստաբար ու անմիջիկէ ընելու համար, Յայդպէս է բացարձակապէս, Զեմ գիտեր. ոչ մէկ միջոց չունիմ այդ մասին որոշ գաղափարս յայտնելու համար. եւ արդէն այդպիսի անհնարաւորին գործի մը մէջ՝ վերջնական ու բացարձակ փաստաբարութիւն անհնար է. սա միայն հաստատ է որ Հ. Ղազիկեան շատ լրջօրէն ըմբռնած է իր գործը, եւ անոր կատարելութեան համար ըրած է մարդկայնօրէն կարելի եղած բոլոր ջանքերը: Անի մեծ արժանեք մըն է զոր պէտք է գնահատել: Կայ ուրիշ արժանեք մըն ալ. Դիւրին չէր. Հ. Ղազիկեանին պէս երիտասարդ ու խանդավառ մտքի մը համար, որ արուեստագէտի շատ սիրուն խառնուածք մը յայտ բերած է Օսթրալիոյ եւ Տանթիէի գեղեցիկ Թարգմանութիւններով, լծուի այսպիսի չոր ու ձանձրանալի գործի մը անոր զսեղ աշուղին մաս մը իր ժամանակէն ու իր ուժերէն. Հ. Ղազիկեան այդ զոհողութիւնը ըրած է իրապարար կերպով, եւ ան կուտայ մեզի արդիւնքը իր երկայն ջանքերուն. այդ արդիւնքը շատ գեղեցիկ է. ու բոլոր անոնք որ մեր մէջ հայ մտքին զարգացման պատմութեամբ կը զբաղին, հրախառնալու ըլլալու են երիտասարդ ու աշխատասէր Միւնիթարեանին, որ իրենց կ'ընծայէ խնամով համապատասխան մը հայ մտաւոր գործունէութեան. ինչ որ անհունապէս կը բացաւապատէ այդ աշխատութեան արժանեքը, այն է որ Հ. Ղազիկեան չէ շատացած պարզ ցուցակ մը կազմելով. իր ճշգրտութիւնը շատ աւելի լայն է եղած. Հ. Ղազիկեանի ՎՄատենագիտութիւնը թղթատող մը հոն պիտի գտնէ իւրաքանչիւր հայ հեղինակի անունին թով՝ ոչ միայն անոր գրքի ձեւով հրատարակութիւններուն ցուցակը, անոնց անձնութիւն վերաբերող բոլոր մանրամասնութիւններով, այլ եւ այդ հեղինակին թերթերու, հանդեսներու մէջ հրատարակած յօդուածներուն ինչպէս եւ անոր տարր լեզուներով հրատարակած աշխատութիւններուն վրայ տեղեկութիւններ. անոր գործերուն մասին թերթերու, հանդեսներու կամ գրքերու մէջ յոյս տեսած յօդուածներու, կենսագրականներու, քննադատականներու

(1) Ամիկլայի քաղաքին ընկալիչներուն արգիլուած էր թշնամոյն վրայ խօսիլ, այնպէս որ երբ թշնամին քաղաքին վրայ կը յարձակէր. ոչ ոք չէր համարձակեր իրարու յոր տալ, եւ այսպէս քաղաքը կը կործանէր:

թուումը, (երբեմն հասունանքու յիշատակումով) ու մերթ նոյն իսկ կենսապահման ծանօթութիւններ՝ կարեւոր հեղինակներուն մասին:

Անպիտան աշխատանքը զոր Հ. Ղազկիսեան թափած է այս ծրագրին իրադրոճելու համար, պայծառ ու կոխիկ մեթոտը որով կատարած է այդ գործը, ամէն գրուածանքի արժանի կը կացուցանեն այդ աշխատութիւնը:

Փիլիզէն զրկուած հեռագիր մը, որ Արշար Յովնաննէսեանի մասը կը գումարէ, խորին ցաւ պատճառի ինքի, Բազմաւան իւրեպոտ գործունէութեամբ մը հայ հասարակութեան բազմագիրի ծառայութիւններ մատուցանող Հայ մըն է որ կ'անհետանայ իրմով:

Գերմանիոյ մէջ բարձրագոյն ուսում ստացած Յովնաննէսեան ունէր ճշմարտագէտ եւրոպական ու կատարեալ զարգացում մը: Ըստ գիտէր գերմաներէն, ֆրանսերէն, ռուսերէն եւ հայերէն. գրական ու զեղեցիկագիտական նորոք հասկացողութիւն եւ ճաշակ ունէր: «Գրագէտ» մը չէրաւ: Ինքնագիր աշխատութիւններ շատ քիչ թողած է. «Հայը եւ Հայաստանը օտարներէ աշխուժեցանալուստութիւնէն գաւ: որքաղուածք մըն է եւ գրական նշանակութիւն չունի: Գրքի ձեւով իրմէ ոչինչ չեմ տեսած» lettre մըն էր քան զրազեւ մը: «Փորձ» հանդէսին մէջ զոր վարած է, սող մը չկայ իրմէ գրուած: «Արձագանք»ին մէջ ալ կարծեմ յաճախ իր աշխատակիցներն էին որ կ'արտայայտէին իր գաղափարները: Բայց եթէ քիչ է գրած, ունենցած է ուղղութիւն մը: Զգուշներ: Գաղափարներ, ու ատենք հայ ժողովրդին մէջ տարածելու համար՝ ինչիման է գրական տուններ զոր վարած է ողջամտութեամբ, ետադրով ունի թափան մեծ գունդութիւններ յանձն առնելով, իմրած է անոնց մէջ աշխատակիցներ: որոնց գործունէութեանը օգնած է նիւթապէս ու բարոյապէս: Այդ ալ ինք մըն է, որ հետոս է անկարեւոր որ ըլլալէ, իր ուղղութիւնը եղած է «ակադամի» պահպանողականութիւն եւ ազգայնականութիւն, ինչպէս էր Մամուրեանին ուղղութիւնը Տաճկահայոց մէջ: Թէ ամեն ինչ որ ըսած կամ ըսել տուած է այդ ուղղութեամբ, ճիշդ է այդ հարցին պատասխանելու համար: անհրաժեշտ պիտի ըլլար ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը, որ ցաւի այս հակիրճ տողերուն մէջ նպատակ չունիմ ընելու: Բայց սա

հաստատ է որ, եթէ իրը հրապարակագիր Արգար Յովնաննէսեանի գործունէութեանը քննադատողներ ցտուռած են իր եկեղաններուն մէջ, իր հայ գրականութեան զարգացման ստատորդ, եւ իրը հայ գրականութեանը եւրոպայի հանչնելու համար աշխատող, Արգար Յովնաննէսեանի գէմքը յարգելի եղած է եւ պիտի միշտ մնայ ամենուն համար անխորհ: «Փորձ» զոր 1876ին սկսած է հրատարակել իր անձնական գրամով, հայ պարբերական գրականութեան մէջ առաջնակարգ տեղ մը գրուած է: Ինչ եղած պայծառի թերթ մը, հայ հասարակութեան մտքին ու հոգիին առջեւ նոր խտել մը որոշապէս բացող եւ էին ու մըլած աշխարհայեցողութեան գէմ կուտող հրատարակութիւն մը, ինչպէս եղած էր «Հիւսիս»-ի պէջը: Իրած է հուսացանոյ մը գրական ու գիտական լուրջ արտադրութեանը: Հայոց մտաւոր զարգացման ատարելու, եւրոպական քաղաքակրթութիւնը Հայոց մէջ տարածելու, հայ լեզուն յղկելու նպատակէն գրողած զըլխաւորապէս, «նպատակ անհուշապէս յարգելի եւ որ առաջին լրացուցիչն է: «Փորձ»ին մէջ երեւցած են Բարիւղադարեանի գեղեցիկ թարգմանութիւնները Շիրիլէ եւ ուրիշ եւրոպական մեծ հեղինակներ: Փորձը Գառնիանանի հմտալից բանասիրական ուսումնասիրութիւնները, Բամաւոթ-Թիպայի բանաստեղծութիւններէն շատերը, Բաճիթի առաջին գրուածքներէն մէկ քանին, Ս. Պալատեանի («Գրիշ») գեղեցիկ քննադատականները, Ա. Երեցեանի չանկական ուսումնասիրութիւնները Տաճկահայոց ժամանակակից պատմութեան մասին, եւն, եւն:

1881ին Արգար Յովնաննէսեան ստիպուած է զարգեցնել «Փորձ»ի հրատարակութիւնը, որ էնից տարւածն մէջ 17000 թուպիի կորուստ պատահած էր իրեն:

Ինչ յետոյ, Յովնաննէսեան սկսած է հրատարակել «Արձագանք» չարաթափերթը, որ յետոյ պատկերազարդ ալ լոյս տեսաւ եւ վերջի վերջոյ զարձաւ շարաթի երեք անգամ հրատարակուող լրագիր, եւ կոտակարութեան հրամանով 1898ին իրականացաւ:

«Արձագանք» իրեն աշխատակից ունեցած է ոռւսահայոց նոր գրականութեան լաւագոյն ներկայացուցիչներէն շատերը, ու միշտ մեծ խնամք ցոյց տուած է եւրոպական բարձր գրականութեան ու մաքուր հայերէն լեզուի մշակումին:

Ա. Յովհաննէսեան իր նիւթական միջոցներով հրատարակած է նաեւ կարգ մը օգտակար գործեր, ինչպէս Արիստակէս Վ. Տեղեկանցի «Հայերէս», եւն :

Ամենամեծ ծառայութիւններէն մին սակայն զոր Յովհաննէսեան մատուցած է Հայութեան, գերմաներէն լեզուով իր Armenische Bibliothek-ին հրատարակութիւնն է . իր տնօրէնութեամբ, եւ Արթիւր Լայթ գերմանացիին խմբագրութեամբ՝ հրատարակած է 11 հատորներ, որոնք կը պարունակեն Հայոց նոր գրականութեան յատկանշական էջերու գերմաներէն թարգմանութիւններ : Գերմաներէնի անտեղեկակ ըլլալով, չեմ կրնար զօրազարար կարծիք յայտնել այդ հատորներուն խմբագրութեան ձեւին յատկութեանց կամ թերութեանց վրայ : Բայց այդպիսի հրատարակութեան մը զազափարն ու նախաձեռնութիւնը ունեցած եւ անոր իրականացման համար բարյոյսպէս ու նիւթապէս օգնած ըլլալը՝ Ա. Յովհաննէսեանի մեծ ու անվերժան արժանիքներէն մին կը կազմեն :

Ա. Յովհաննէսեան վերջերս Փարիզի մէջ հրատարակեց իր ձեռքով կատարուած ֆրանսերէն զոգարեկ թարգմանութիւն մը Բաֆֆիի «Խաղիկուշ» եւ «Բիբի-Շարաբանի» վիպակներուն : Քանի մը տարի առաջ հիմնած էր «Հանդէս Հայագիտութեան» բազմալեզուեան բանաւորակարան ամսագիրը որուն խմբագրութիւնը սիրածնուած էր պ. Ֆինզ գերմանացի հայագէտին եւ որուն կ'աշխատակցէին նաեւ օտար բոլոր ծանօթ հայագէտները :

Ա. Յովհաննէսեան մեծ բաժին ունեցած է Կովկասի Հայութեան հանրային գործունէութեան մէջ , Կեդրոնական Գրախանաանոցի հիմնադիրներէն մին եղած է, առեւն մը՝ Հրատարակչական ընկերութեան նախագահ, Ներսիսեան եւ Գալստիանոս գլխաւորներու հոգաբարձու, երկու անգամ կաթողիկոսական ընտրութեան պատգամաւոր, Թիֆլիզի զոյումային ամենէն ազգացիկ անգամնէրէն մին . եւն, եւն :

Անոնք որ հանդէս ունեցած են իրեն հետ անձամբ տեսակցելու, ցիտեն թէ իր բոլոր այդ յատկութեանց Արգար Յովհաննէսեան կը միացնէր նաեւ շատ սրամիտ ու փայլուն խօսակցութեան մը յատկութիւնը, Կովկասի առաջին թամազան էսկիլէին իրեն համար, եւ իր այդ համարան արդարացի ըլլալու էր : Կովկաս այցելող Ներսիսեանցի ճամբորդները ամենաբարձր ընդունելութիւն կը գտնէին իր կողմէն եւ իրեն հետ տեսակցելով շատ նպաստաւոր զազափար մը կը կազմէին հայ ազգի վրայ : Օպրի հայագետը իր Կովկաս ըրած վերջին ճամբորդութենէն յետոյ՝ անվերապահ զովեսաններով, զմայլանքով ու երախտագիտութեամբ կը խօսէր Ա. Յովհաննէսեանի մասին .— Ինչ որ հրապարակաւ ալ արտայայտած է «Լա Թրիպլին» ար Սէն-ժերմէի յօդուածով մը, եւ այդ յօդուածին հետեւանքով էր որ ֆրանսական կառավարութիւնը Ա. Յովհաննէսեանի շնորհեց «Փալմ Ա. քառամիջ»ի պատուանշանը :

Ա. 2.

ՊԱՏՄԱՆԹԵՐԵՆ ՅԱՐՄԱՆԻ ԱՍՄԱՆԵՐ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԾ
ՖՐԵՏՏԵՐԻՔ ՄԱՔԼԷՐ

HISTOIRE DE PHARMANI ASMAN

TEXTE ARMÉNIEN
PUBLIÉ & TRADUIT
PAR
FRÉDÉRIC MACLER

II

La reine conçoit et donne au roi un fils, que l'on nomme Pharanan.

La reine conçoit et met au monde un fils; la bonne nouvelle, joyeuse, se répand dans le

Յղակալ քաղաքացի եւ ծնանի որդի քաղաքին եւ անուանելի անունը նորա ծարման :

Յըզանայ եւ ծնանի թագուհին որդի :
Համբաւ ուրախութեան յաշխարհն (1) յայտնի,

(1) Ձեռագրին մէջ՝ աշխարհն :